

Комисија за очување националних споменика, на основу члана V став 4 Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и члана 39 став 1 Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, на сједници одржаној од 25. до 31. јануара 2005. године донијела је

ОДЛУКУ

I

Градитељска цјелина – Али-пашина џамија са харемом у Сарајеву проглашава се националним спомеником Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: национални споменик).

Национални споменик се налази на локацији означеној као к.ч. број 1611 (нови премјер) к.о. Центар Сарајево IV, што одговара к.ч. број 145 (стари премјер) к.о. Сарајево L, уписаној у зк. уложак број L/104, Општина Центар Сарајево, Федерација Босне и Херцеговине, Босна и Херцеговина.

На национални споменик примјењују се мјере заштите утврђене Законом о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене према Анексу 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службене новине Федерације БиХ" бр. 2/02, 27/02 и 6/04).

II

Влада Федерације Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: Влада Федерације) дужна је да обезбиједи правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере за заштиту, рестаурацију, конзервацију и презентацију националног споменика.

Комисија за очување националних споменика (у даљњем тексту: Комисија) утврдиће техничке услове и обезбиједити финансијска средства за израду и постављање информационе табле са основним подацима о споменику и одлуци о проглашењу добра националним спомеником.

III

С циљем трајне заштите националног споменика, на простору дефинисаном у тачки I став 2 ове одлуке утврђује се I степен заштите:

- дозвољени су само радови на текућем одржавању и конзерваторско-рестаураторски радови, укључујући оне чији је циљ презентација националног споменика, уз одобрење федералног министарства надлежног за просторно уређење и уз стручни надзор надлежне службе заштите наслеђа на нивоу Федерације Босне и Херцеговине;
- све интервенције и примијењени методи морају да буду читљиви и морају да поштују све типолошке и архитектонске карактеристике датог објекта.

Утврђује се заштитни појас који обухвата простор означен као к.ч. бр. 1520 и 1610 (нови премјер), који граничи са простором националног споменика дефинисаним у тачки I став 2 ове одлуке. На тој локацији налази се парк са хортикултуралним рјешењем на ком су смјештени нишани.

На наведеним парцелама утврђује се забрана изградње нових објеката.

IV

Стављају се ван снаге сви спроведбени и развојни просторно-плански акти који су у супротности са одредбама ове одлуке.

V

Свако а посебно надлежни органи Федерације Босне и Херцеговине, кантона, градске и општинске службе суздржаће се од предузимања било каквих радњи које могу да оштете национални споменик или доведу у питање његову заштиту.

VI

Ова одлука биће достављена Влади Федерације, федералном министарству надлежном за просторно уређење, надлежној служби заштите наслеђа на нивоу Федерације Босне и Херцеговине и општинским органима управе надлежним за послове урбанизма и катастра ради спровођења мјера утврђених у тач. II - V ове одлуке и надлежном општинском суду ради уписа у земљишне књиге.

VII

Саставни дио ове одлуке је образложење са пратећом документацијом које је доступно на увид заинтересованим лицима у просторијама и на web-страници Комисије (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Према члану V став 4 Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, одлуке Комисије су коначне.

IX

Даном доношења ове одлуке са Привремене листе националних споменика Босне и Херцеговине («Службени гласник БиХ» број 33/02, «Службени гласник Републике Српске» број 79/02, «Службене новине Федерације БиХ» број 59/02 и «Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ» број 4/03) брише се национални споменик уписан под редним бројем 545.

Ова одлука ступа на снагу даном доношења и објавиће се у «Службеном гласнику БиХ».

Ову одлуку Комисија је донијела у сљедећем саставу: Zeuner Ahunbay, Амра Хаџимухамедовић, Дубравко Ловреновић, Љиљана Шево и Tina Wik.

Предсједавајућа Комисије

Амра Хаџимухамедовић

Број: 06.2-2-128/04-6
25. јануара 2005. године
Сарајево

Образложење

I – УВОД

На основу Закона о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика, успостављене према Анексу 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, члан 2 став 1, “национални споменик” је добро које је Комисија за очување националних споменика прогласила националним спомеником, у складу са члановима V и VI Анекса 8 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, као и добра уписана на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине («Службени гласник БиХ» број 33/02) све док Комисија не донесе коначну одлуку о њиховом статусу, а за што не постоји временско ограничење, и без обзира на то да ли је за наведено добро поднесен захтјев.

Комисија за очување националних споменика донијела је одлуку о стављању објеката **Али-пашине џамије у Сарајеву** на Привремену листу националних споменика под редним бројем **503**. У складу са одредбама Закона, а на основу члана V став 4 Анекса 8 и члана 35 Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, Комисија је приступила спровођењу поступка за доношење коначне одлуке о проглашењу добра националним спомеником.

II – ПРЕТХОДНИ ПОСТУПАК

У поступку који претходи доношењу коначне одлуке о проглашењу извршен је увид у:

- документацију о локацији имовине и садашњем сопственику и кориснику добра,
- податке о досадашњој законској заштити добра,
- податке о садашњем стању и намјени добра, укључујући и опис и фотографије, податке о оштећењима у току рата, податке о интервенцијама на рестаурацији и другој врсти радова на добру итд.,
- историјску, архитектонску и другу документарну грађу о добру која је дата у попису коришћења документације у оквиру ове одлуке.

На основу увида у прикупљену документацију и стање добра утврђено је сљедеће:

1. Подаци о добру

Локација

Градитељска цјелина Али-пашина џамија са харемом се налази у Улици маршала Тита број 14 у Сарајеву, на мјесту гдје се сучељавају Титова и Али-пашина улица, у непосредној близини зграде Општине Центар Сарајево.

Али-пашина џамија са харемом смјештена је покрај Кошевског потока, у непосредној близини ушћа потока у ријеку Миљацку. Објекат Али-пашине џамије је као дјело историјске архитектуре изузетан а налази се у широком

слободном простору парка који има веома осмишљено хортикултурално рјешење које је дао архитекта Смиљан Клаић.

Градитељска цјелина се налази на к.ч. број 1611 (нови премјер), што одговара к.ч. број 145 (стари премјер), уписаној у зк. уложак број L/104 к.о. Сарајево.

Историјски подаци

На обалама ријеке Миљацке, половином XV вијека, Иса-бег Исхаковић поставља темеље данашњем главном граду Босне и Херцеговине. На Миљацки гради мост (на мјесту данашње Цареве ћуприје), на њеној лијевој обали подиже сарај (двор са пратећим зградама), прву џамију (Царева џамија), прво јавно купатило (хамам) и хиподром (Ат-мејдан). Насупрот џамији, на десној обали Миљацке, у близини старог "трговишта", подиже први караван-сарај Колобару и око њега већи број дућана.

Сљедећих сто година представљају период наглог развоја, економског просперитета и изградње Сарајева. У то вријеме Сарајево је имало више од стотину џамија, православну и католичку цркву и јеврејску синагогу, десетак медреса, неколико библиотека и текија, хиљаде дућана и магаза и педесетак ханова, као и три безистана. На Миљацки и њеним притокама било је изграђено више од десет мостова. Од 1461. до 1866. године у граду је изграђено 68 водовода, око двије стотине јавних чесми и велики број шадрвана.

За развој Сарајева посебно је значајан период владавине Гази Хусрев-бега (1521-1541). Он је у Сарајеву изградио џамију, мектеб, медресу Куршумлију, ханиках (специјална школа за суфијске филозофе), библиотеку, хамам, мусафирхану, имарет (бесплатну кухињу), велики безистан, више ханова и око 300 дућана.

Економску базу за развој Сарајева чинили су занати и трговина. Готово шездесет разноврсних заната било је организовано у више од тридесет цеховских организација-еснафа.

Крајем XVII вијека (1697. године), приликом провале аустроугарског принца Еугена Савојског, град је порушен и спаљен..

Предио у близини ушћа потока Кошево у Миљацку интензивно је насељаван половином XVI вијека, на ком је опоруком будимског беглербега и босанског санџак-бега Хадима Али-паше 1560/61. године подигнута џамија. До тог времена већ је била формирана Али-пашина махала, која се први пут помиње 1562. године.

Претпоставља се да је оснивач џамије Али-паша, родом из Дрозгометве у Сарајевском пољу. Као аџами-оглан одгојен је у Цариграду, а касније је као намјесник радио у Босни и Будиму. Прије смрти оснивач џамије је тестаментом одредио да се средствима из његовог вакуфа уз његов мезар подигне ова џамија.

Уз Али-пашину џамију се налази пространо гробље у ком је и гроб Али-пашин, али његов споменик нема натписа. Преко пута џамије налазила су се, све до изградње Хигијенског завода 1950. године, турбета Ајни-деде и Шемси-деде.

У близини џамије постојао је и један камени мостић на потоку Кошево, подигнут у XVI вијеку, који је срушен 1884. године.

Али-пашина џамија је настала у доба највећег успона османског градитељства у Цариграду (од 1560-70. године), тако да одражава пуну зрелост стила градње карактеристичног за ову врсту објеката подигнутих на територији Босне и Херцеговине.

Аутор џамије је непознат, а многи детаљи при извођењу упућују на приморске мајсторе. Тако дебљина зидова од 110 цм (2 лакта) и висина камених софа од 55 цм (1 лакат), мјерена лактовима а не аршинима, указују на присуство приморских мајстора.

Захваљујући својој каменој конструкцији, џамија је одолијевала многим пожарима који су у више наврата уништили цијеле квартове.

Током 1884. године извршена је рестаурација џамије коју је водио загребачки архитекта Ћирил Ивековић¹.

Џамија је била оштећена у рату 1992 - 95. године.

Посљедња рестаурација на џамији извршена је 2004. године.

2. Опис добра

Али-пашина џамија

У Босни и Херцеговини највећи број потпуколних џамија изграђен је у Сарајеву. До данас је сачувано 7 поткуполних џамија, и то: Царева, Гази Хусрев-бегова, Чекрекчијина, Башчаршијска, Логавина, Ферхадија и Али-пашина.

Али-пашина џамија је подигнута 1560/61. године као вакуф будимског беглербега и босанског санџак-бега Али-паше.

Врхунски умјетнички ниво класичног стила османске архитектуре досегнут је на објекту Али-пашине џамије, једне од најљепших, а сигурно најбоље пропорционисаних џамија (Курто, 1997, стр. 38).

Џамија је зидана од клесаних камених блокова и има веома складну и витку мунару. Висока централна купола и релативно мала основа џамије маркирају вертикалну издуженост ентеријера. Тријем са четири камена стуба, који су повезани луковима, и три куполе на крову својом величином и положајем употпуњују утисак степеновања грађевинских маса објекта и његовог стапања са околином.

Натпис у стиховима на арапском језику уклесан је на каменој плочи, величине 72X135 цм, узиданој над главним улазом у џамију. Натпис је смјештен у четири поља и изведен китњастим украсним цели-писмом:

«Његова екселенција гази Али-паша подиже

У име Бога дом добрих људи.

¹ На рестаураторским радовима арх. Ћирила Ивековића 1884. године видимо интервенцију научника чија је креативност потиснута у други план како би се истакла објективна вриједност грађевине. Он изврсно уочава да је грађевина формулисана на основу једноставног принципа: један простор једна конструкција. Да би архитектонски «шавови» били очигледнији, он уклања малтер и истиче конструктивни облик као основни градивни елеменат архитектонске цјелине. Сви чисти геометријски облици су истакнути на овом објекту у савршеном складу ком се не може ништа додати, али ни одузети (Курто, 1997, стр. 38).

На свијету нема сличног храма,
То је богомоља истинске спознаје, дом
искрених вјерника.

Бог нам надахну њен кроностих:
Стјециште аскета, дом оних који Бога љубе.»

У овом натпису година је исказана само у ебџеду, па сабирањем вриједности слова посљедњег дистихона добијамо хиџр. 968. годину (1560/61. годину) (Муџезиновић, 1998, стр. 403).

Између свих архитектонски типолошки одређених једнопросторних поткуполних џамија, према Андрејевићевом мишљењу (Андрејевић, 1984), истиче се група од њих десет. То су: Алаџа џамија у Фочи, као најзанимљивији и најрепрезентативнији представник, Карађоз-бегова у Мостару, Али-пашина и Ферхадија у Сарајеву, Хаџи Алијина или Шишман Ибрахим-пашина џамија у Почитељу, Хајдар-кадијина у Битољу, пљевљанска, чајничка, џамија у Сарају у Трески, Синан-бегова џамија у Чајничу и Калаун Јусуф-пашина (Куршумлија) џамија у Маглају. Осим чињенице да сви наведени објекти имају завичајни карактер, које су подизали људи поријеклом са овог тла, оно што одликује ове објекте јесу потпуна јасноћа и строга правилност архитектонског рјешења, као и брижљиво одабрани пропорциони односи грађевине како у основи, тако и у елевацији. У композицији простора изражене су хармонична усклађеност свих дијелова и једноставност рјешења: коцка и полулопта, са вишим тамбуром, заклапају цијелу унутрашњост молитвеног простора, а занимљиви контрасти више се истичу у спољним односима које висока и витка мунара чини са нижим, компактним и затвореним кубусом, на једној, и лаким отвореним тријемом, на другој страни (Андрејевић, 1984, стр. 47).

Према начину пропорционисања главних архитектонских дијелова, овај објекат одражава пуну зрелост класичног османског стила градње. Припада реду монументалних објеката ове врсте у Сарајеву.

Али-пашина џамија је једнопросторна поткуполна џамија са отвореним спољним тријемом који је наткривен малим куполама и приграђеном витком мунаром.

Са улазне стране, цијелом ширином спољашњег зида, изведен је тријем са софама наткривен трима малим куполама. Све три мале куполе су изведене у истој равни и њихова висина до алема износи око 8,70 м². Са обје стране џамијских врата налазе се камене софе високе 55 цм. Димензије софа су 4,59Х3,92 м и 4,79Х3,92 м. Софе су наткривене са три мале куполе које се ослањају на четири масивна камена стуба кружног пресека, пречника 0,62 м. Базе свих стубова су формиране смјењивањем форми торуса и трохилуса. На капителима стубови имају камене декорације рађене у облику сталактита. Изнад округлих камених база, које су постављене на четвртастим постолјима, и испод капитела стубова постављени су бакрени прстенови који служе као ојачање. Стубови су међусобно, али и са чеоним џамијским зидом, повезани

² Све димензије дате у тексту су преузете из: Али-пашина џамија Сарајево, Пројекат рекогностицирања, који је израдио Кантонални завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђења Сарајево 2003. године.

каменим преломљеним луковима са хоризонталним челичним затегама, који формирају три цјелине. Над њима, преко пандантифа без декорација, извршен је прелаз у три једнаке мале куполе са ниским и осмоугаоним тамбуром.

Основа објекта има приближно квадратну форму чије су димензије 9,50X9,50 м. Масивни зидови су рађени од фино тесаног камена дебљине око 1,10 м, а преко тромпи и тамбура прелазе у куполу. За градњу џамије употребијен је правилно клесани камен кречњак. За градњу мунаре и у тријему употребијен је камен седра. Купола и мале куполе зидане су турском циглом туглом.

Све унутрашње зидне површине џамије су малтерисане и окречене, а поједини дијелови су и декорисани.

Цијела запремина спољног облика џамије завршена је профилисаним каменим вијенцима који се јављају на мјестима гдје је покров препуштен преко вертикалне равни зида. Све куполе, коси кровови, опшави, као и кров мунаре на овој џамији су прекривени бакреним лимом.

Централни простор џамије је пресвођен куполом са тјемом на висини од отприлике 14,80 м од коте пода џамије и спољне висине до алама око 15,20 м. Дебљина куполе грађене од турске цигле-тугле износи око 0,40 м. Купола има пречник 8,80 м, ослања се на тамбур, који је са спољне стране октогоналног, а са унутрашње цилиндричног облика. Дебљина тамбура износи око 0,80 м, а његова спољна висина до вијенца износи око 1,80 м. На свакој страници тамбура се налази прозор. На угловима тамбур је ојачан пиластрима истакнутим у односу на спољну раван зида тамбура за отприлике 0,40 м. Простор зидова и конструктивних тромпи са спољне стране прекривен је малим четвороводним кровом, који је израђен од бакреног лима. Исто је покривен и трострешни кров тријема.

Прелаз из квадратне основе централног дијела у кружни тамбур је ријешен помоћу четири тромпе. Тромпе су постављене у угловима објекта, а испод сваке тромпе изведени су угаони сталактити. Свака тромпа изведена је у форми тродијелне кришкасте сферичне конструкције. На централним дијеловима зидова, између тромпи, изведени су наглашени профилисани лукови.

Ножице лукова се завршавају са два реда сталактита. У сва четири угла џамије са почетком на висини од отприлике 4,90 м извучени су угаони сталактити (камене конзоле украшене сталактитима), формирани у пет редова који излазе степенасто у простор испуњавајући га, а према врху се сужавају. Осим ових лукова, четири слијепа лука се налазе на џамијским зидовима а завршавају се испод доње висине тамбура. Између лукова налази се осам сферних троуглова, који изнад тромпи чине непосредни прелаз у прстен тамбура. Доња ивица тамбура се налази на висини око 9,20 м. На тамбуру су уочљива два профилисана камена вијенца. Први има облик кружног каменог прстена постављеног у подножју тамбура, а други вијенац се јавља као линија прелаза вертикалне форме зида тамбура у закривљену форму куполе. На тамбуру се налази осам мањих прозора који су лучно завршени а између њих су, са унутрашње стране, постављене слијепе прозорске нише украшене профилисаним вијенцима истог облика и димензија као и прозори.

Шестострана камена мунара има пречник око 2 м, њена висина је 31,60 м, а приграђена је уз десни спољни зид. Улаз на мунару је постављен у десном углу молитвеног простора испод махфила. База мунаре је урађена у виду

кубуса полигоналне основе. Прелаз са базе на стабло мунаре је изведен у виду трапезоидне призме са плитким профилисаним каменим вијенцем. Спој стабла и шерифета је изведен обрађеним каменим клесанцима који дају утисак чаше. Сама ограда шерифета је урађена каменом пластиком у облику чипке са наглашеним горњим и доњим профилисаним каменим вијенцем. Каца мунаре испод кровнића завршава се фризом слијепих аркадица са преломљеним луковима. На врху мунаре је алем, рађен у бакру, са четири једнаке јабуке. Алем завршава јапраком (мотив листа).

Унутрашњост џамије је освијетљена преко једноставно обликованих 25 прозора од којих се по пет налази на бочним и михрабском зиду, два на улазном зиду и по један на свакој страни осмоугаоног тамбура. Прозори на бочним и михрабском зиду централног простора смјештени су у три појаса – по два у првом и другом појасу и по један централно смјештен у односу на површину зида у трећем појасу. Прозори на улазном зиду се налазе само у првом појасу.

Сви прозори доњег појаса су већих димензија са правоугаоним каменим оквиром чија је доња ивица издигнута од пода џамије за отприлике 0,50 м. Код ових прозора изнад допрозорника се налази камени преломљени растеретни лук. Ови прозори на спољној страни имају гвоздене демире који формирају решетку ситније структуре (5x7 поља). У унутрашњости растеретни лук и правоугаони камени рам су обојени свијетлосмеђом масном бојом, а простор правоугаоног поља и лука изнад прозора бојен је смеђом бојом и украшен сликаном декорацијом. Декорација је изведена од дебљих линија свијетложуте боје. Унутар растеретног лука декорација почиње полукругом из кога излазе зраке сличне сунчевим које завршавају витицама. Свака витица на свом завршетку има стилизовани флорални орнамент. Сличан мотив витица појављује се и у простору правоугаоног поља.

Прозори другог хоризонталног појаса су постављени у истим вертикалним осовинама као и прозори првог појаса, мањих су димензија и завршавају се преломљеним луком. Са спољне стране преломљени лук је у истој равни са зидом, али је наглашен у односу на раван зида (лук је изведен од камена).

Прозори трећег појаса су постављени у горњој зони кубуса џамије, по један у централној осовини зида, у центру поља затвореног луковима. Ови прозори имају исте димензије као и прозори другог појаса и завршавају се преломљеним луком.

Прозори четвртог хоризонталног појаса су постављени у осовини сваке странице тамбура. Завршавају се преломљеним луком и имају исти облик као и прозори трећег лука, само су мањих димензија.

Улазни портал, према општој концепцији и типолошким одликама, припада трећој групи портала (подјела према А. Андрејевићу, 1984. година). Овом типу припада портал Магрибије џамије у Сарајеву, Хаџи Алијине џамије у Почитељу и Карађоз-бегове џамије у Мостару. Извучен је из равни џамијског зида за отприлике 0,25 м и доминира централним дијелом сјеверозападне фасаде. Својом ширином (од 2,48 м) заузима цјелокупан простор између софа а његова висина износи 4,80 м. Унутар овог истуреног дијела портала налазе се дрвена двокрилна врата која уоквирује масивни камени довратник пресведен каменим сегментним луком. И довратник и лук су рађени без профилација. Изнад џамијских врата налази се камена плоча (величине 50x150 цм) са

тарихом, смјештена унутар правоугаоног поља, увученог у односу на раван портала. Изнад тариха је израђена степенасто завршена ниша која има облик истостраног троугла украшеног једним редом сталактита. Двокрилна дрвена врата су широка 1,4 м и висока 2,20 м. Подијељена су на осам правоугаоних поља која су украшена дуборезом геометријског облика.

Михраб Али-пашине џамије се састоји од седмоистране михрабске нише чији је пречник 1,20 м, а висина износи (од пода џамије до врха михрабске круне) око 3,50 м. Отвор нише се степенасто завршава сталактитним украсима пореданим у пет појасева. Ови сталактитни украси се постепено сужавају тако да затварају удубљење нише и завршавају се михрабском круном на врху. Око михрабске нише је израђен камени михрабски рам који је, у односу на раван џамијског зида, извучен отприлике 10 цм. Његова висина износи 4,20 м. Спољни руб рама је широк 40 цм и бојен је свијетлосмеђом бојом. Он нема декорације осим што има два круга на средини са натписима из Кур'ана. Овај дио је одвојен од простора нише профилисаним каменим вијенцем тамносмеђе боје ширине 10 цм. Између каменог вијенца и михрабске нише је поље украшено сликаном декорацијом. Декорација је изведена од дебљих линија свијетложуте боје на свијетлосмеђој подлози. Дио који се налази уз камени вијенац је декорисан шестокраким звијездама и ромбовима који су састављени и чине непрекидни ланац. Два поља лијево и десно од михрабске круне су украшена стилизованим флоралним орнаментима.

Минбер Али-пашине џамије је потпуно израђен од дрвета и налази се на југоисточном зиду џамије, десно од михраба. Од михраба је удаљен 0,94 м, а од бочног зида 1,34 м. Његове димензије су: дужина 3,80 м, ширина 0,94 м, а висина 6,40 м. Минбер се састоји од улазног портала, који чини дрвени рам, затим, дрвеног степеништа са оградом које се састоји од 10 до 12 степеника са подестом на врху који се зове ћурс. Ћурс је наткривен кровом пирамидалног облика, бојен сивом масном бојом, који се налази на дрвеном раму а завршава се алемом на врху. Кров минбера носи осмоугаони тамбур који се ослања на четири дрвена стубића повезана преломљеним луковима. Испод ћурса се налази пролаз који се завршава преломљеним луком. Са обе стране минберског степеништа је висока дрвена ограда која је једноставно декорисана. Бочне троугласте површине, које се налазе испод степенишног дијела и ограде степеништа, затворене су и декорисане једним већим истостраним троуглом који има руб од смеђих летвица. Испод троугла су три мале нише са преломљеним луковима. Михраб је бојен масном свијетложутом бојом, а украси су бојени смеђим линијама.

Махфил – десно од улаза налази се дрвени махфил тлоцртних димензија 3,60X2,50 м, који је ослоњен на један камени стуб са капителом обликованим као и капители стубова у тријему џамије. Мала врата која воде на уске, мрачне и завојите стубе мунаре смјештена су испод махфила на југозападном зиду џамије. Преко њих се долази до махфила. Махфил је израђен од дрвених носивих греда које су ослоњене на џамијски зид. Ограда је висока 1 м и израђена од летвица које су густо постављене под углом од 45 степени. Цијели махфил је бојен бијелом масном бојом са украсним линијама у црвеној боји. Под је дашчани.

Ћурс се налази у углу лијево од михраба, израђен је од дрвета и покривен је ћилимима, као и цијели под џамије.

Харем Али-пашине џамије

До пред II свјетски рат, односно до 1939. године, на пространом гробљу уз Али-пашину џамију налазио се много већи број нишана. Те године гробље је према главној Титовој улици смањено и претворено у парк, а жељезна ограда замијењена живицом.

Ово гробље је, свакако, старије од џамије, јер је 1557. године овдје сахрањен оснивач џамије Али-паша. Осим тога, и неколико старих шехидских нишана показује колико је старо гробље.

Муџезиновић биљежи тридесетак нишана у овом харему од којих је тринаест било са натписом. Данас је у харему педесет нишана, од тога петнаест са натписом. С лијеве стране џамије налази се низ од десетак нишана који су очигледно ту накнадно постављени. Да ли су они припадали некада већем харему ове џамије, па су ту пренесени приликом претварања харема у парк или су пренесени из неких других харема није познато.

Овамо су пренесени и нишани Ајни-деде и Шемси-деде, који су се налазили у посебном турбету преко пута Али-пашине џамије. Осим тога, донесен је и нишан Џенетића Мустафа-бега из џамије Ћемалуше.

Са свог првобитног мјеста пренесен је и Али-пашин нишан.

Међу споменицима овога гробља нарочиту пажњу привлачи пар нишана са карактеристичном капом и ознакама на све четири стране како узглавног, тако и ножног нишана. На узглавном нишану је капа шиљата са пругама, завраћена са два краја. Са једне шире стране исклесане су двије розете, а са супротне стране четири розете с полумјесецом и шаком. С једне уже стране су лук и стријела, а са друге наџак. Ножни нишан, пирамидалног завршетка, с једне шире стране има двије птице окренуте једна према другој, а на супротној страни су три розете и животиња са завинутим репом (одбијена глава). Са једне уже стране је једна розета, а са друге је мач и над њим розета. Нишани су високи један метар.

О овом нишану Кемуре биљежи сљедеће: «С лијеву страну до пута налази се један зачудан нишан без тариха, а народна традиција каже да је ту укопан татарског шаха син, који је као жртва пао при оснивању Сарајева.»

Над гробом оснивача џамије Али-паше је велики постамент и на њему затворени саркофаг од клесаних камених плоча са два нишана и мајсторски изведеним турбаном на превој.

1209.

НАТПИС НА НИШАНУ ИМАМА ШЕЈХА МУСТАФЕ

Факсимил натписа сачувао се код Кемуре, али он не даје опис споменика на коме је натпис стајао. Писмо: обичан ситан несх.

«Од посјете гробу сврха је молитва (Дуа).

Оно што сам ја данас ти ћеш бити сутра.

Покојни и умрли шејх Мустафа, син Мустафин,
имам.

За његову душу (проучи) Фатиху.
 Написано двадесет седмог часног мјесеца
 шевала
 Хиљаду двије стотине и девете године.»
 (18. V 1795)

Вјероватно је овај шејх Мустафа био имам Али-пашине џамије.

1218.

НАТПИС НА НИШАНУ ИМАМА ИБРАХИМА, СИНА МУСТАФА - ЕФЕНДИЈЕ

Надгробни споменик са овим натписом има чатал-турбан. Натпис је у прози, на турском језику, уклесан у пет редака.

«Ел-Фатиха. Умрли и упокојени имам Ибрахим-ефендија, син Мустафин.
 Година
 1218.» (1803/804)
 И овај Ибрахим-ефендија је, свакако, био имам Али-пашине џамије.

У засебном маузолеју уз Али-пашину џамију сахрањени су Бехџет, син Мехмед-бега Мутевелића, и Абдулах (Авдо), син Салиха Сумбула, који су 1915. године умрли у Араду и чији су посмртни остаци пренесени у Сарајево и сахрањени у овом маузолеју.

Маузолеј се налази на самом десном углу од улаза у џамијски харем. Овај маузолеј је камени, грађен је од истог камена кречњака као и џамија, а обликом подсјећа на џамијски тријем. Његове димензије су отприлике 3,50X3,50 м и постављен је на бетонској подлози високој око 50 цм. Конструкција је изведена од четири масивна камена стуба који носе лучно завршене зидове на којима се налази купола. Стубови су израђени готово исто као и стубови тријема џамије, а састоје се од базе, трупа и капитела са богатом декорацијом. Преломљени лукови који се налазе на све четири стране маузолеја, као и купола прекривена лимом дјелују врло складно. Унутар маузолеја су смјештена два велика камена саркофага са нишанима: Бехџета Мутевелића, 1897-1915. и Авде Сумбула, 1885-1915, активиста "Гајрета" који су умрли у арадским казаматима.

866.

НАТПИС НА НИШАНУ АЈНИ-ДЕДЕ

Нишан са овим натписом раније је стајао у посебном турбету преко пута Али-пашине џамије, а данас се налази у дворишту ове џамије. На узглавном нишану, висине 95 цм и основе 17X17 цм, са турбаном дервиша накшибендијског реда, са двије стране уклесан је натпис у пјесми на турском језику. Писмо: џели-несх.

اه من الموت بو در كاهك دريدر باب جنت يا تور بونده شه ملك ولايه نديمي حضرت سلطان فاتح غزا اييكة قلدي
 دلالة هدايت اينه سنده عين ذاتي الفاتحة تجلي نامنه قلدي هوية دريدر ذات باكي روحنه سنده غزا يولنده جون بولدي
 شهادت جوطي ايندن دلا هفت اسمان بجو تاريخش از درياي رحمت سنة 866

«О смрти.

Врата овог дергаха су рајска врата,
Јер ту почива владар царства божије

угодности.

Он је пријатељ његовог величанства султана

Којег је упућивао на прописе о борби.

Фатиха,

Његова личност, настојећи да се одрази

У огледалу божије упуте, сјединила се

с Богом

И његова чиста особа је у гробу,

Јер је он умро у борби мученичком смрћу.

Срце, када прелетиш седам небеса,

Тражи хронограм његове смрти у мору

божје милости.

Година 866.» (1461/62)

866.

НАТПИС НА НИШАНУ ШЕМСИ-ДЕДЕ

И надгробни споменик са овим натписом првобитно је био у турбету. На узглавном нишану, висине 95 цм и основе 17X17 цм, с турбаном дервиша накшибендијског реда, с двије стране уклесан је овај натпис у стиховима на турском језику. Писмо: џели-несх.

الفاتحة جهان قصر که ساخته ست بنیاد درین منزل همه آرام بر باد بیا ایدہ جو آکاه شمس دانشته کراماتش میر دل
هیچ از یاد اذان میشد زیارتگاه اقطاب اه من الموت فقیهه کوشهیدا خیر جهاد حقیقه شاه و اهل نقشیه بغلش شاه فاتح
کرده ارشاد بنج شرط دین تاریخش افتاد جو در راه شهیدی جان میدار سنه 866

«Палата овог свијета је несигурна темеља,

Свако мировање на овом свијету је

узалудно.

Приспјевши почивалишту сунца знања,

Не одвраћај своје срце од његових

откровења.

С овог положаја којем ходочасте великани

свијета,

Даје поуку мученик најбоље војске.

Он је уистину владар извиднице.

Његова мазга је предводила Фатихову

војску.

Пет стубова вјере дају хронограм његове

смрти:

Та он је на путу мучеништва дао своју душу.

Година 866.» (1461/62)

Нишани Ајни-деде и Шемси-деде убрајали би се међу најстарије датирание нишане у Сарајеву, па и у цијелој Босни. Међутим, ова два епитафа, у садашњем облику, могла су да настану мало касније, односно у првој половини XVII вијека, када је обновљено турбе у ком су била сахрањена ова двојица шехида. Постоји једна представка у стиховима познатог сарајевског пјесника Неркесије Мухамеда, аутора и ових двају епитафа. Сами облици надгробних споменика свједоче да су и натписи касније настали.

Ајни-деде и Шемси-деде, како смо раније видјели, били су сахрањени у засебном турбету преко пута Али-пашине џамије у Титовој улици, управо пред зградом Хигијенског завода. Турбе је порушено 1950. године, а ова два нишана пренесена су у двориште Али-пашине џамије. Турбе је било познато као Газилер-турбе (турбе јунака). Била је то обична грађевина од дрвета и ћерпича, покривена ћермитом. У турбету су постојале двије дрвене кубуре (саркофага) с нишанима.

У гробљу уз Али-пашину џамију сахрањени су и:

5. Мушки нишан са турбаном, димензија 22x22x166, постављен на камени саркофаг, димензија 134x243x94 цм, без натписа. Према казивању џематлија џамије, ово би могао да буде мезар оснивача џамије Али-паше.

6. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 35x16x72 цм, са овим натписом:

مرحومه امهانه بنت الحاج مصطفى علمدار روحيجون الفاتحة سنة 1262 م 9

Помилована Умихана, кћи Мустафе бајрактара. Фатиха за њену душу. Година 1262, 9. мухарем.

7. Мушки нишан са турбаном у гужве. Само турбан вири из земље.

8. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 17x16x80 цм.

هذا قبر حاجي ابراهيم روحيجون الفاتحة سنة 1292

Ово је кабур Ибрахима(оштећено). Фатиха за његову душу. Година 1292. (1875/76)

(М. Мујезиновић, стр. 404, поименични списак сахрањених у харему ове џамије. Ријеч је о хаџи Ибрахиму, сину хаџи Ахмеда Одобашића.)

9. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 30x12x35 цм, обрастао у живицу. Могуће је било прочитати само годину, 1286. (1869/70)

10. Мушки нишан са турбаном у гужве. Само турбан вири из земље.

11. Једноставан нишан у облику стеле, обрастао у живицу. Има натпис али му је немогуће прићи да се натпис прочита.

12. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 33x12x100 цм, обрастао у живицу.

اه من الموت المرحومه و المغفوره لها فاطمه خاتون بنت الحاج علي ... روحيجون الفاتحة سنة 1245 م 9

О смрти. Помилована и опроштена Фатима-хатун, кћи Алије... Фатиха за њену душу. Година 1245, 9. мухарем. (11.7.1829)

13. Мушки нишан са необичном капом, димензија 26x26x104 цм, без натписа. На предњој страни нишана су исклесани рука, полумјесец и двије розете, на десној страни је исклесана сјекира, а на лијевој лук и стријела. Ножни нишан, пирамидалног завршетка, с једне стране има уклесане двије птице окренуте једна према другој, а са друге исклесане стране три розете и животињу са заврнутим репом.

14. Мушки нишан са чатал-турбаном, димензија 23x23x150 цм. Ножни нишан има округлу основицу.

زيارتدن مراد اولان بوكون بكا ايسه يارين سكا در المرحوم و المغفور الامام الشيخ مصطفى بن مصطفى روحلر ايجون الفاتحة حرر في اليوم سابع و العشرين من شوال المكرم لسنة تسع و مائتين و الف

Сврха посјете мезару је дова. Оно што сам ја данас ти ћеш бити сутра. Помиловани и опроштени имам шејх Мустафа, син Мустафин. Фатиха за његову душу. Написано 27. шевала часног, године 1209. (18.5.1795)

15. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 37x11x70 цм, без натписа.

16. Мушки нишан са чатал-турбаном, квадратне основице 19,5x19,5 цм и висине 98 цм.

الفاتحة المرحوم و المغفور الامام ابراهيم افندي بن مصطفى افندي روحجون الفاتحة سنة 1218
Фатиха. Помиловани и опроштени имам Ибрахим-ефендија, син Мустафе-ефендије. Фатиха за његову душу. Година 1218. (1803/804)

17. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 19x21x106 цм, без натписа.

18. Мушки нишан са турбаном, димензија 18,5x18x146 цм. На једној страни нишана је исклесана лијепа цвјетна декорација.

انما يوبي الصابرون زمره اشرفدن ايدي بو جنتيك نام بنام اسم حاجي مصطفى بك ابن فيظ الله اغا جدي اسماعيل بك هب روحلريينه خير دعا جد اعلاسي بو بوسنه فتح ايله ايتدي غزا عمريني يتمشندن تجاوز ايدي بو ذات محارم علميله عامل سزادر رحمت مولا خدا سويلدي راقم وفاتن نظميله تاريخ تام جنتي فردوس ماوي ده مقامي مصطفى سنة 1291 في 221 را

Заиста ће стрпљиви бити награђени. Овај познати Џенетић припадао је ешрафу, име му је хаџи Мустафа-бег, син Фејзулах-аге, унук Исмаил-бега, нека им свима иде лијепа молитва. Његов давни предак борио се при освајању Босне, а поштовани Мустафа-бег прешао је седамдесет година. Поступао је по науци ислама и заслужио Божју милост. Раким му у пјесми рече тарих: „Џенети фирдевс нека је уточиште Мустафи.“ 21. ребиул-евел 1291. (8.5.1874)
Нишан Џенетић Мустафе-бега пренесен је из Ћемалуше џамије у овај харем.

19. Мушки нишан с великим турбаном у гужве, димензија 20x20x108 цм, без натписа. Обим турбана је 156 цм.

20. Мушки нишан с великим турбаном у гужве, димензија 23x23x137 цм, без натписа. Обим турбана је 153 цм.

21. Мали мушки нишан с турбаном, димензија 17x12x56 цм, без натписа.

22. Мушки нишан са турбаном с избочином на десној и на лијевој страни. Нишан је без натписа, а његове димензије су 30x20x145 цм.

23. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 36x 11x58 цм.

هو الباقي اوجنجر اردن هما.... اركانندن بوسنه و هرسك فرقه صكريه قويانندن سادنكر احمد حمدي باشا حضرتلره ...
Он је Вјечни.

24. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 35x12x90 цм.

اه من الموت طوبي لمن رجي منه يزدان المرحومه و المغفوره حاج قيه بنت ابراهيم روحجون الفاتحة سنة 1257 في
11 ر

О смрти. Благо ономе ко се у Бога узда. Помилована и опроштена хаџи Кија, кћи Ибрахима.

Фатиха за њену душу. Година 1257, 11. ребиул-евел. (2.5.1841)

25. Мушки нишан с турбаном, димензија 14x14x58 цм, потонуо у земљу.

26. Мушки нишан с турбаном, утонуо у земљу, димензија 17x16x58 цм.

27. Мушки нишан с дервишким турбаном, димензија 18x18x68 цм. Без натписа.

28. Мушки нишан с турбаном у гужве, димензија 21x20x98 цм. Без натписа.

29. Мушки нишан с дервишким турбаном, димензија 20,5x20,5x110 цм, без натписа.

30. Мушки нишан с турбаном у гужве, димензија 20x20x67 цм, без натписа.

31. Мушки нишан са агинским турбаном, димензија 19x23x76 цм.

32. Мушки нишан са чатал-турбаном, димензија 24x24x90 цм.

اه من الموت زيارتد مراد اولان دعا در بوكون بنا ايسه يارين سكا المرحوم والمغفور له مصطفى....
О смрти. Сврха посјете кабуру је дова. Оно што сам ја данас ти ћеш бити сутра.. Помиловани и опроштени Мустафа ...(остатак натписа је у земљи).

33. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 20x19x120 цм.

اه من الموت الموت شراب كل الناس شاربه و القبر باب كل الناس داخله المرحوم والمغفور له اودوباشازاده الحاج مصطفى علمدار بن عبيدي روحجون الفاتحة سنة 1237

О смрти. Смрт је пиће које ће свако попити, гроб је пролаз кроз који ће свако проћи. Помиловани и опроштени Одобашић хаџи Мустафа, бајрактар, син Авдије. Фатиха за његову душу. Година 1237. (1822)

34. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 32x12x54 цм, без натписа.

35. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 20x20x100 цм.

المرحوم و المغفور يماق حسين روحجون الفاتحة سنة 1221
Помиловани и опроштени Јамак Хусеин. Фатиха за његову душу. Година 1221. (1806/07).

36. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 17x18x68 цм, без натписа.
37. Мушки нишан са турбаном, димензија 37x24x155 цм, без натписа. Ово је стари нишан, једноставне обраде са избочинама са стране нишана. Ножни нишан има облик стеле, димензија 44x25x182 цм.
38. Камена стела димензија 60x20x68 цм.
39. Камена стела димензија 55x15x71 цм.
40. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 30x20x94 цм.
41. Камена стела са полумјесецом и са по двије избочине са сваке стране, димензија 48x22x102 цм.
42. Камена стела са по двије избочине са сваке стране, димензија 44x21x70 цм.
43. Камена стела димензија 37x12x73 цм.
44. Камена стела са полумјесецом и избочинама, димензија 48x30x70 цм. Ножни нишан у облику стеле (можда је ово и посебан нишан), димензија 57x26x145 цм.
45. Мушки нишан с турбаном у гужве, димензија 20x20x104 цм.
 المرحوم و المغفور له صراج عبد الحامد علمدار روحيجون الفاتحة سنة 1064 ر ج 27
 Помиловани и опроштени сарач Абдулхамид, алемдар. Фатиха за његову душу.
 Година 1064, 27. реџеп. (13.6.1654)
46. Камена стела димензија 36x24x150 цм. Ножни нишан у облику стеле, димензија 42x23x140 цм.
47. Мушки нишан са турбаном, једноставне израде, димензија 50x30x180 цм. Ножни нишан у облику стеле, димензија 44x33x155 цм.
48. Мушки нишан са дервишким турбаном, димензија 28x17x104 цм, без натписа.
49. Једноставан нишан у облику стеле, димензија 36x14x102 цм, без натписа.
50. Мушки нишан са турбаном у гужве, димензија 38x20x130 цм, без натписа.

НАТПИС НА ЧЕСМИ ИДАДИЈИ

Препис хроностиха налази се код Крешевљаковића (Водоводи, стр. 38), који каже да се плоча са овим натписом налази у Земаљском музеју. Међутим, тамо је нисмо нашли. Натпис је, према Крешевљаковићевом мишљењу, имао пет двостиха, али су прочитана само два сљедећа стиха, јер је плоча била разбијена и усљед тога натпис нечитљив.

«Хилмијо, честитах (изградњу чесме) мојим
 потпуним тарихом:
 Дођите, жедни протекла је чесма Идадија.
 (Година 1291).» (1874)

На простору на ком се налазила зграда жељезничке дирекције постојала је нижа војничка школа звана Идадија (отворена 1837. године). Уз њу је 1874. године подигнута чесма, по овој школи названа Идадија. То је највећа чесма подигнута у Сарајеву у турско доба (Мујезиновић, 1998, стр. 402-408).

Чесма је камена и налази се на самом улазу у Али-пашину џамију. Постављена је на каменим плочама са одводом из ког вода из чесми непрестано отиче. Састоји се од два дијела, и то доњег, који има облик полулопте, подијељеног на седам кришколиких дијелова а сваки има по једну цијев из које излази вода, и горњег који има облик пирамиде. На дијелу на ком се састављају доњи и горњи дио налазе се два камена профилисана вијенца.

3. Досадашња законска заштита

На основу законске одредбе, а рјешењем Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР Босне и Херцеговине у Сарајеву број 697/50 из 1950. године, Али-пашина џамија у Сарајеву ставља се под заштиту државе.

На основу законске одредбе, а рјешењем Завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости НР Босне и Херцеговине у Сарајеву број 02-625-3 из 1962. године, Али-пашина џамија у Сарајеву уписана је у регистар непокретних споменика културе.

Просторним планом Републике Босне и Херцеговине до 2002. године Али-пашина џамија у Сарајеву је евидентирана и валоризирана као споменик 0 категорије.

На Привременој листи националних споменика Комисије за очување националних споменика Али-пашина џамија у Сарајеву се налази под редним бројем 503.

4. Истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови

Током 1884. године извршена је рестаурација џамије коју је водио загребачки архитекта Ћирил Ивековић.
 (Немамо тачних података о томе који су радови на објекту том приликом извођени.).

Посљедња рестаурација рађена је од априла до јула 2004. године а према пројекту Али-пашина џамија Сарајево, Пројекат рекогностицирања који је израдио Кантонални завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Сарајево 2003. године. Пројектант је био Амер Сулејмангић, који је надзирао радове на рестаурацији Али-пашине џамије.

Том приликом извршени су сљедећи радови:

- замјена старог бакреног лима и подлоге новим, и то на куполама, косим крововима, опшавима и мунари,
- замјена оштећених камених блокова,
- чишћење и прање комплетних фасадних зидова,
- инјектирање зида на мјесту гдје је била пукотина (изнад михраба).

5. Садашње стање добра

Увидом на лицу мјеста у децембру 2004. године утврђено је сљедеће: Али-пашина џамија се налази у релативно добром стању. Готово сви радови на екстеријеру објекта су завршени осим на доњем дијелу мунаре, гдје је видно оштећење.

- У ентеријеру су видљиве флеке на зидовима џамије.

III – ЗАКЉУЧАК

Примјењујући Критеријуме за доношење одлуке о проглашењу добра националним спомеником («Службени гласник БиХ» бр. 33/02 и 15/03), Комисија је донијела одлуку као у диспозитиву. Одлука је заснована на сљедећим критеријумима:

А) Временско одређење

Б) Историјска вриједност

Ц) Умјетничка и естетска вриједност

- i. Квалитет обраде,
- iii. Пропорције,
- iv. Композиција,
- v. Вриједност детаља,
- vi. Вриједност конструкције.

Д) Читљивост

- iv. Свједочанство о одређеном типу, стилу или регионалном маниру,
- v. Свједочанство о типичном начину живота у одређеном периоду.

Е) Симболичка вриједност

- i. Онтолошка вриједност,
- ii. Сакрална вриједност,
- iii. Традиционална вриједност,
- iv. Везаност за ритуале или обреде,
- v. Значај за идентитет групе људи.

Ф) Амбијентална вриједност

- ii. Значење у структури и слици града,

- iii. Објекат или група објеката је дио цјелине или подручја.

Г) Изворност

- i. Облик и дизајн,
- ii. Материјал и садржај,
- iii. Намјена и употреба,
- iv. Традиција и технике,
- vi. Дух и осјећања,
- vii. Други унутрашњи и спољни чиниоци.

Х) Јединственост и репрезентативност

- i. Јединствен или риједак примјерак одређеног типа или стила.

И) Цјеловитост

- i. Физичка цјеловитост (компактност),
- ii. Хомогеност,
- iii. Заокруженост (комплетност).

Саставни дио ове одлуке су:

- копије катастарских планова,
- зк. извод, посједовни лист,
- фото-документација,
- графички прилози.

Документација у прилогу одлуке је јавна и доступна заинтересованим лицима. Увид у документацију може да се изврши писменим захтјевом Комисији.

Коришћена литература

1911. Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине XXIII, Кемура, Шејх Сејфудин, Сарајевске џамије и друге јавне зграде у турско доба, LI. *Хадим Али пашина џамија на горњим Хисетима*, Сарајево, 1911.

1939. Крешевљаковић, Хамдија, *Водоводи и градње на води у старом Сарајеву*, издање Градске штедионице општине града Сарајева, Исламска дионичарска штампарија, Сарајево, 1939.

1953. Бејтић, Алија, *Споменици османлијске архитектуре у Босни и Херцеговини*, сепарат – Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином, св. III -IV, Оријентални институт у Сарајеву, Сарајево, 1953.

1969. Бејтић, Алија, *Стара сарајевска чаршија јучер данас и сутра – основе и смјернице за регенерацију*, Градски завод за заштиту и уређење споменика културе Сарајево, Сарајево, 1969.

1972. 1980. Институт за архитектуру, урбанизам и просторно планирање Архитектонског факултета у Сарајеву, *Просторни план Босне и Херцеговине; Фаза «Б» - валоризација природне и културно-историјске вриједности*, Сарајево, 1980.

1984. Андрејевић, Андреј, *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији – куполне џамије*, Филозофски факултет у Београду, Институт за историју уметности, Београд, 1984.

1996. Челеби, Евлија, *Путопис – одломци о југословенским земљама*, Sarajevo Publishing, Сарајево, 1996.

1997. Курто, Неџад, Сарајево 1462 -1992, Printing and Publishing House, Сарајево, 1997.

1998. Муџезиновић, Мехмед, *Исламска епиграфика Босне и Херцеговине*, књига I, Sarajevo Publishing, Сарајево, 1998.

2000. Материјали из Кантоналног завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Сарајево, Пријава за упис на листу националних споменика Босне и Херцеговине, Сарајево, 2000.

2003. Кантонални завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Сарајево, Али-пашина џамија Сарајево, Пројекат рекогностицирања, Сарајево, 2003. година.

- Материјали из Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Босне и Херцеговине
- Материјале снимљеног харема Али-пашине џамије израдио Хазим Нуманагић, оријенталиста, Сарајево, јуни 2005. године

Носилац истраживања и израде Приједлога одлуке:
Алиса Марјановић, дипломирани инжењер архитектуре,
сарадник за споменике градитељског наслеђа
у Комисији за очување националних споменика